

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«БАГАТОЧАСНА ІКОНА В УКРАЇНСЬКОМУ САКРАЛЬНОМУ
МАЛЯРСТВІ»**

Виконала: студентка 4 курсу, групи RTM1-B18
спеціальності 023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
освітня програма: Реставрація творів мистецтва
Гира Марія Анатоліївна

Керівник: **Віштакенко В. А.**,
кандидат мистецтвознавства, старший викладач
кафедри образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації творів мистецтва

Рецензент: **Бренюк А. Г.**,
кандидат мистецтвознавства, старший викладач
кафедри образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації творів мистецтва

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІКОНА В УКРАЇНСЬКОМУ САКРАЛЬНОМУ МАЛЯРСТВІ	6
1.1. Історія розвитку іконопису.....	6
1.2. Вплив різних традицій іконописання на українське сакральне малярство.....	21
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ТЕМАТИКИ БАГАТОЧАСНОЇ ІКОНИ В УКРАЇНСЬКОМУ САКРАЛЬНОМУ МАЛЯРСТВІ	30
2.1. Особливості написання багаточасної ікони.....	30
2.2. Етапи реставрації багаточасної ікони на прикладі роботи фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника «Ікона з зображенням 9 клейм, по кожному клейму зображення святого» ХІХст.....	35
РОЗДІЛ 3. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ	39
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	43
ДОДАТКИ	47

ВСТУП

Актуальність теми.

Актуальністю є пошук впливу традицій на український іконопис та аналіз української багаточасної ікони. Її розвиток протягом століть, від зародження іконопису до теперішніх часів.

Справді, в мистецтві живопису є багато жанрів, але одним із найбільш поширених є іконопис. Це вид найдавнішого живопису, релігійного за темами, сюжетами та культовим за призначенням. Іконопис – це художній літопис релігійного духовного життя суспільства. Ікона як художній елемент займала головне місце в інтер'єрі культової споруди. Культ ікони був офіційно прийнятий на сьомому Вселенському соборі 787 р. у місті Нікеї.

А також актуальність проявляється в українській іконі, яка стала унікальним надбанням української національної культури, а з огляду на свій особливий стиль, характерні риси та техніку виконання займає важливе місце у контексті світової культури.

Ікона – це витвір мистецтва особливий, несхожий на звичайну картину. Іконний образ перегукується з первообразом, тобто не особисте сприйняття художником євангельських осіб, подій, а відбиває образ божественний, надприродний. Іконописець пише ікону нібито не від себе, а ніби від Бога.

У Київській Русі ікони спочатку привозили з Візантії, в середині XI ст. почали працювати руські художники як учні візантійських майстрів, а з кінця XI ст. – самостійно. Наприкінці XI ст. склалася Київська школа іконопису.

З розвитком шанування святих у християнському мистецтві з'явилися як зображення мучеників і подвижників, так і різні композиції, які ілюструють їх життя, подвиги, кончину, прижиттєві і посмертні чудеса. Розвиток жанру житія в літературі вплинуло на появу цілого кола подібних сюжетів у настінному живописі та книжкових ілюстраціях, що призвело згодом до формування «житійної ікони».

Формування стилю української багаточасної ікони відбувалося протягом певного періоду, у ньому відчутно вплив візантійського іконопису та західноєвропейського мистецтва.

Ікони з клеймами досить великі, адже зображення на полях повинні легко читатися. Сюжети розташовані в хронологічному порядку, тому ікону потрібно читати рядками, як книгу: зверху вниз і зліва направо.

Основами сюжетів у клеймах виступають різні письмові джерела: життя святих (як канонічні, так і апокрифічні), похвальні слова, сказання про чудеса, богослужбові тексти. Для ікон біблійних персонажів чи подій залучаються безпосередньо тексти Святого Письма.

Метою дипломної роботи є дослідження особливостей українського іконопису, зокрема багаточасних ікон.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні **завдання**:

- розглянути розвиток іконопису;
- вплив традицій іконописання на українське сакральне малярство;
- історія особливості багаточасної ікони;
- виконати реставраційну документацію у вигляді реставраційного паспорта;
- провести реставрацію «Ікони із зображенням 9 клейм, по кожному клейму зображення святого» XIX ст.

Об'єктом дослідження є процес розвитку українського ікономалярства.

Предметом дослідження є особливості написання багаточасної ікони в українському сакральному малярстві.

Хронологічні межі дослідження: охоплюють період з IV по XX століття.

Територіальні межі дослідження поширюються на території України, Західної та Східної Європи.

Методи дослідження. Для здійснення завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, описаний виявом і вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений синтезом

літературних джерел; метод порівняльного аналізу, показаний порівняльним мистецтвознавчим аналізом.

Наукова новизна дослідження: полягає у виявленні впливів різних традицій на ікону в українському сакральному мистецтві, а також особливості багаточасної ікони.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення розвитку ікони на теренах України.
2. Подальшого аналізу традицій на український іконопис.
3. Для розвитку теми багаточасної ікони.

Структура і обсяг роботи. Складається бакалаврська робота з вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

Загальний обсяг роботи: сторінки основного тексту – 72, список використаних джерел кількістю позицій –60, додатків – 6 сторінок.

Практична частина представлена реставрацією пам'ятки сакрального мистецтва – «Ікони з зображенням 9 клейм, по кожному клейму зображення святого» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та копією картини «Мадонна з немовлям».

ВИСНОВКИ

Розглянувши історію розвитку іконопису з'ясували, що створення перших рукотворних ікон пов'язують з апостолом та євангелістом Лукою, який, будучи не тільки людиною освіченою, лікарем, а й художником, написав перше зображення Богоматері.

Класичною батьківщиною іконопису є Візантія. Саме звідси іконописне мистецтво разом із християнською вірою приходить спочатку до балканських країн, а потім на Русь. Під впливом візантійської художньої культури розвивався іконопис всіх православних країн: Болгарії, Македонії, Сербії, Русі, Грузії, Сирії, Палестини та Єгипту. Під вплив Візантії потрапила і культура Італії, насамперед Венеція.

Іконописці твердо дотримуються канонів, нібито вони не самореалізують себе, бо як ремісники просто переписують один в одного. Для цього, стверджували критики, не потрібні глибокі знання. Іконописців звинувачували в тому, що вони слабкі, а то й зовсім не знали анатомії людини

Підсумовуючи, слід зазначити, що протягом всієї історії християнства ікони служили символом віри людей у Бога і Його допомогу їм. Ікони берегли: їх охороняли від язичників, а згодом і від царів-іконоборців у свій певний час. Ікона – це не просто картина із зображенням тих, кому поклоняються віруючі, а й своєрідний психологічний показник духовного життя та переживань народу того періоду, коли вона була написана. Духовні підйоми і спади яскраво позначилися на іконописі XV-XVII століть. Звільнившись від грецького тиску і лики святих стали своєрідними для слов'ян. Незважаючи на численні гоніння та знищення ікон, частина з них все ж таки дійшла до нас і являє собою історичну та духовну цінність.

Взагалі можемо сказати, що ікона підлягала періодам доби, які внесли вагомий внесок у історію іконописання. Тенденції залежали від впливу країн яким підлягала у той час Україна, але все ж таки іконопис мав і своєрідний розвиток.

Мистецтві кожного народу притаманні деякі дуже унікальні риси, свої відкриття та одкровення. Вони проявляються національну специфіку і своєрідність культури, засновані на особливому, властивому лише цьому етносу сприйнятті світу. Одним із вагомих вкладів російського народу в скарбницю християнського мистецтва, безумовно, стала життєва ікона, що зовсім не применшує художнього значення та гостроти задуму відомих православних життєвих ікон, що відносяться до візантійської культури, а також мистецтва Греції, Сербії, Болгарії та інших країн. Але на Київській Русі популярність житійних ікон була фантастичною, а багатий спектр різних ідей, смислових відтінків, що транслювалися за допомогою житійних зображень у культурі, дозволяють розглядати цей жанр іконопису як особливе явище національного масштабу.

Існує і розподіл образів у тому, скільки персонажів і композицій. У цьому випадку ми говоримо про одно-, дво-, три- і більше частинних ікон. До таких «багаточастинних» ікон відносяться і «життя з клеймами». У центрі можна побачити образ якогось святого, а навколо, в «клеймах» вміщені дрібніші зображення різних сцен із його життя.

Інтерес до житійної ікони серед істориків традиційного живопису – не менш гострий. Говорячи про вивчення житійної ікони, не можна не відзначити опрацьованість окремих тем та іконографій.

Незважаючи на тісний зв'язок українського мистецтва з візантійським світом, який був джерелом і стилістичних та іконографічних новацій для художників, починаючи з XIV століття вони мали власні оригінальні напрацювання у сфері багаточасної іконографії.

Існують різні системи розташування сцен в клеймах. Традиційно оповідання починається у верхньому лівому кутку, і далі розвивається в клеймах – зверху вниз ліворуч, ігноруючи образ у середнику. Зображення, як правило, мають пояснювальні тексти. Створення багаточасної ікони вимагає від іконописця найвищого рівня майстерності. Він однаково повинен володіти

навичками художника-монументаліста для написання образу в середнику та мініатюриста – для виконання дрібних зображень у клеймах.

І, якби не тотальне варварське знищення в радянський період всього, що викликало в них заздрість та роздратування в Україні – наша культурна спадщина не втратила б назавжди неперевершені шедеври, які стояли б зараз поряд зі світовими пам'ятками мистецтва.

Шопенгауеру належить чудово вірний вислів, що до великим творам живопису слід ставитися як до найвищих осіб. Було б зухвалістю, якби ми самі перші з ними заговорили; замість того треба шанобливо стояти перед ними і чекати, доки вони удостоять нас із нами заговорити. Стосовно ікони це вислів суто вірно саме оскільки ікона - більше ніж искусство [5].

Тому важливим етапом реставрації є правильний підбір методів, матеріалів та опрацювання джерельної бази, оскільки ігнорування цих правил може призвести до остаточної втрати цінних творів мистецтва. Тому теоретичне вивчення літератури та підхід до роботи з наукової точки зору дає результати і позитивно відбивається на роботі реставраторів. Некомпетентність у деяких аспектах може завдати картині серйозних пошкоджень. В наслідку цього сформулювали послідовність етапів виконання реставрації «Ікони з зображенням 9 клейм, по кожному клейму зображення святого» ХІХ ст. з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Отже, реставрація ікони пройшла досить успішно, твору було надано експозиційного вигляду, а також проведено всі необхідні заходи по збереженню пам'ятки. Ікона знаходиться на даний момент в сприятливих умовах і стану її нічого не загрожує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрович, В. 2005. Ікони, українські ікони. Енциклопедія історії України. Т. 3. Київ : Наукова думка. С. 432-436.
2. Алпатов М. В. Древнерусский иконопис. Москва, 1984. 246 с.
3. Антонович Дмитро. Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага. 1923. С. 2.
4. Архипов М. В. Цена и ценности современного искусства. Москва, 2004. 452 с.
5. Афанасьева В., Луконин В., Померанцева Н. Малая история искусств. История Древнего Востока. Москва. 1996. 290 с.
6. Бичков В. В. Малая история византийской эстетики. Киев. С. 370.
7. Бобров Ю.Г. Основы иконографии древнерусской живописи. Санкт-Петербург. С. 1995.
8. Богословский Д. Ф. О реставрации картин. Санкт-Петербург, 1912, С. 210.
9. Буркхардт Т. Сакральное искусство Востока и Запада. Принципы и методы. Москва, 1999. 215 с.
10. Васильев А.А. История Византийской империи. Время до Крестовых походов. 1998. С. 342.
11. Верхов С. И. История иконописи. Истоки. Традиции. Современность. VI-XX века. Тверь. 2014. 288 с.
12. Всеобщая история искусств, т. 3, Москва, «Искусство», 1962. С. 218.
13. Гах І. Українське сакральне мистецтво: проблеми розвитку, збереження і реставрації. Київська Церква. 2000. С. 100.
14. Гелитович М. Ікони молитовного ряду. Українських іконостасів XV-XVI ст. Київ, 2000. 1999. С. 57-69.
15. Греченко В.А. Історія світової та української культури: Підручник для вищ. закл. освіт. 2002. 464с.
16. Дмитриева Н.А. Краткая история искусств в 2 т. Москва. 1985. 90 с.

17. Доктор Богословія Архієпіскоп Сергий Спасський «Про шанування ікон». Санкт-Петербург. 1995. 240с.
18. Древньоруський іконопис. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://4ua.co.ua/culture/ta3bc68a4d53a89521216c37_0.html Назва з екрана.
19. Еремина Т.С. Мир русских икон и монастырей: история. Москва. 1997.
20. Жолтовський Павло. «Волинська ікона». Луцьк, 1994. С. 11.
21. Иванова Е. Ю. Техника реставрации станковой масляной живописи. Москва, 2005. С. 132.
22. Икона с клеймами. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://omolitvah.ru/ikony/chto-takoe-ikony-s-kleymami/> Назва з екрана.
23. Іконопис. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrartstory.com.ua/tekst-statti/ikonopis-chastina-1.html> Назва з екрана.
24. Історія українського мистецтва. Київ. 1968. С. 23.
25. Каждан А. П. Византийская культура X-XII вв. Санкт-Петербург, 1997. с.26.
26. Каждан А. П., Литаврин Г. Г. Очерки истории Византии и южных славян, СПб. 1998.- с.86 Каменное В. Иконография св. Иоанна Крестителя в восточной и западной церкви. Православный собеседник. Казань, 1887. С. 208-211.
27. Києво-Печерський Патерик или сказания о житии и подвигах Святых Угодников Киево-Печерской лавры. Лыбидь, Киев. 1991. С. 255.
28. Ковальчук, І. 2015. 3.3. Українська іконографія впродовж XIV-XVIII століть. Українське релігієзнавство. № 76. С. 91–108.
29. Кон-Винер. История стилей изобразительных искусств. Москва, 1998. 217 с.
30. Кондаков Н. П. Иконография Богоматери. Связи греческой и русской иконописи с итальянской живописью раннего Возрождения. Москва. 1999. 224 с.
31. Кудрявцев Е.В. Реставрации картин. Москва. 2002. 252 с.
32. Лазарев В. История византийской живописи. Москва. 1986. С. 227.

33. Лазарев В.Н. Византийская живопись. Москва: Высшая школа, 1987. 178-180 с.
34. Лелеков Л. А. Проблемы теории и методологии реставрации. Москва. 1986. 41 с.
35. Логвин Григорій. Монументальне мистецтво, іконопис, книжкова мініатюра. Історія української культури. Київ, 2001. 1136 с.
36. Міляєва Л. за участю Гелитович М. Українська ікона XI-XVIII ст. Київ. 2007. 525 с.
37. Міляєва Л., Логвин Т. Українське мистецтво XIV – першої пол. XVII Київ. 1963. С.36.
38. Моисеева Т. В. История Иконописи. Истоки. Традиции. Современность. 2002. 290 с.
39. Овсійчук В. А. Українське мистецтво XVI – перша половина XVII Київ. 1885. С. 42.
40. Правила реставраційних методик. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://studfiles.net/preview/4646182/page:17/> Назва з екрана.
41. Православная икона, Канон и стиль. Москва. 1988. С. 39 – 40.
42. Прокофьев В. О трех уровнях художественной культуры Нового и Новейшего времени. Москва. 1983. С. 18.
43. Раушенбах Б. В. Иконография как засіб передачі філософських представлень. Москва. 1985. 281с.
44. Сакральне мистецтво Київської Русі «під знаком візантійської цивілізації». [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://risu.ua/sakralne-mistectvo-kijivskoj-rusi-pid-znakom-vizantijskoji-civilizaciji_n86692 Назва з екрана.
45. Санцевич А.В. Методика исторического исследования. Киев, 1984. 240 с.
46. Свенцицкий Илларион. Иконопись Западной Украины XV-XVI в. Львов. 1928. С. 77.
47. Степовик Д. Історія української ікони X-XX століть. Київ. 1996. С. 55.
48. Тимченко Т. Р. Київська школа реставрації станкового малярства (1920-1930). Київ. 2001. 48-55 с.

49. Успенский Л.А. Богословие иконы Православной Церкви. Переславль, 1997. С. 105-107
50. Успенский Ф.И. История Византийской империи VI-IX вв. Москва, 1996. с. 42
51. Фармаковский М. В. Консервация и реставрация музейных коллекций. Москва. 1947. с. 140.
52. Фаюмські портрети як синтез культур та епох. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://plomin.club/fayum-portraits-as-a-synthesis-of-cultures-and-epochs/> Назва з екрана.
53. Федосеева Т. С. Реставрационные и живописные материалы: терминологический словарь-справочник. Москва. 2013. 130 с.
54. Филатов В.В. Реставрация станковой темперной живописи, Москва. 1986.
55. Шилимович В. свящ. Иконопочитание в древней Церкви Вселенской (Исторический очерк). Киев. 1884. С.58.
56. Язикова И.К. Богословие иконы. Москва. 1995. 30 с.
57. Яковенко Наталя. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. Київ, 1997. 312 с.
58. Яковлев В. Н. Художники, реставраторы, антиквары. Москва, 1966. 244 с.
59. Ярема Д. Иконопис Західної України 12-15 ст. Львів 2005. С.32-36.
60. Art and architecture of Kievan Rus and Galicia-Volyn state. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://geomap.com.ua/en-uh7/288.html> Назва з екрана.